

HAZİNE DARZÂDELERİN VAKIF FAALİYETLERİ

*Abdullah BAY**

ÖZ

Osmanlı Devleti'nde şehir ve kazaların gelişmesinde vakıfların önemli rolü vardır. Çeşitli sosyal hizmetlerin devlet yerine vakıflar vasıtasıyla yapıldığı düşünüldüğünde bu rol daha iyi anlaşılır. XVIII. Yüzyılda zengin ve etkin bir güç olarak ortaya çıkan âyanlar da çeşitli sebepler ile bu sosyal faaliyetlere katılmışlardır. Canik çevresinin güçlü hanedanı haline gelmiş bulunan Hazinedarzâdeler de önemli vakıf faaliyetlerinde bulunarak, biriktirdikleri serveti yine bölgeye aktarmışlardır. Bunun yanında, özel mülkiyeti sınırlandırmak amacıyla devletin yaptırdığı mısadere sisteminden servetini kurtarmak ve servetin aile fertlerine intikalini sağlamak amacıyla evlatlık vakıf faaliyetlerine ağırlık vermişlerdir.

Anahtar Sözcükler: Vakıf, Hazinedarzâdeler, Orta ve Doğu Karadeniz, Âyan, Çiftlik

THE WAQF ACTIVITIES OF THE HAZİNE DARZÂDES

ABSTRACT

The *Waqfs* (pious foundations) had an important role in the development of cities and districts in the Ottoman State. This role can be understood better if we consider the fact that in the Ottoman State various social services were carried out through the *waqfs* instead of the state. The *ayans* (notables) that appeared in the 18th century as a rich and active power also took part in these activities for various reasons. The Hazinedar Family who had become a strong dynasty in the Canik region was involved in important *waqf* activities and spent their wealth in the same region. In addition to this, to pass the family wealth to the members of the family, they concentrated on heritable *waqf* activities to escape from the *musadere* (confiscation) system that had been introduced by the state to limit private ownership.

Keywords: Waqf, Hazinedarzâdes, Mid and Eastern Black Sea Region, Notables, Farm

*Dr. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde şehir ve kazaların gelişmesinde vakıfların oynadığı rol çok iyi bilinmektedir. Ancak şimdiye kadar yapılmış olan araştırmaların çoğu, Osmanlı hanedanına mensup kimseler ile vezir gibi üst düzey yöneticilerin vakıfları hakkında olmuştur. Yerel sosyal hizmetlerde bulunmuş olan âyanların vakıf faaliyetleri üzerinde yeterince durulduğunu söylemek güçtür. Son zamanlarda bu konuda da ciddi araştırmalar yapılmaktadır.¹

Vakıf faaliyetleri üzerinde durmak, *malikâne-divanî* sistemin bölgede XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda aldığı vaziyetler açısından da önem taşımaktadır. Hazine-darzâdelerin vakıfları gibi geniş araziye sahip vakıfların değerlendirilmesi konuyu aydınlatıcı mahiyette olacaktır.² Bilindiği gibi mirî arazi *siyâneten li'l-mirî*³ kaidesinde vakfedilemiyordu.⁴ Edilse bile kanunsuz sayılıp iptal edilebiliyordu. Sadece *malikâne-divanî* hisselerin gelirleri vakfedilebiliyordu. İşte bu kadar geniş toprakların ne şekilde ele geçirilip vakfedilebildiği aydınlatılması gerekli bir soru olarak karşımızda durmaktadır.

Gerçekten de, Canik ve çevresinde sistemin nasıl değiştiğine ışık tutacak boyutta önemli kayıtlar bulunmaktadır. Bölge hakkında araştırma faaliyetleri daha yeni yoğunlaşmaktadır. Ancak vakıf faaliyetleri konusunda bunu

¹ Vakıf müessesesinin önemi ve tarihî fonksiyonu hakkında geniş bilgi için bkz; Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara 1995; Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1996; Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, İstanbul 2003.

² Osmanlı Devleti'nde *Hazinedar* tabiri devlet görevi veya kapu halkı görevi için kullanılmıştır. Bundan dolayı, imparatorluğun çeşitli bölgelerinde Hazinedarzâdeler adıyla şöhret bulmuş birçok sülâle vardır. Örneğin, Manisa ileri gelenlerinden Hazinedarzâde ailesinin kurucusu Karaosmanoğullarının hazinedarlarından Elhac Ali Ağa idi. Geniş bilgi için bkz; Yuzo Nagata, *Tarihte Âyanlar*, Ankara 1997, s.173.

³ *Mirînin korunması* günümüzdeki anlamıyla *kamu malının korunması* anlamını taşımaktadır.

⁴ *Siyâneten li'l-mirî* kaidesinde vakıf defterlerine kayıtlı olmayan vakıflar ahalden ayrıntılı şekilde soruluyor *vakf-ı sened-i şer'îsi* olmadığına *hatt-ı hümayûn-ı şevketmakrûn mücibince zikr olunan emlâkin vakf olmayanların vakfiyetleri ref'* olunuyordu. BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler(MAD)*, nr. 9755, s.440; Bahaeddin Yediylıdız, bir kişinin mallarını vakfetmesinin sebepleri arasında, yapılan müsadere mallarını korumak ve mirî arazi prensibine rağmen toprağı mülkiyeti altına almaya çalışmak gibi hususları da saymaktadır. Ayrıca, elde edilen gelirlerin bir kısmı hayrî işlere ayrılmakta geriye kalan kısmı ise ailenin geçimi için aile fertleri arasında taksim edilmekteydi. Geniş bilgi için bkz. Bahaeddin Yediylıdız, "Vakıf Müessesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *Vakıflar Dergisi (VD)*, sayı. XIV, Ankara 1982, s.1-24; XVII. Yüzyıl Osmanlı vakıflarının % 77'si evlatlık vakıf statüsündedir. XVIII. yüzyılda ise bu oran % 83'e çıkmıştır. Geniş bilgi için bkz; Hasan Yücel, "Türk Toplumunda Vakıf Aile İlişkisi", *Türkler, X*, Ankara 2002, s.461-470; Müsadereye bir derece engel olmak için Karaosmanoğulları ailesi de çocuklarının istifade edebileceği şekilde evlatlık vakıf usulüne başvurmuşlardır. Geniş bilgi için bkz. Y. Nagata, *a.g.e.*, s.146-147.

söylemek güçtür. Sadece, Caniklizâdeler sülalesinin vakıf faaliyetleri hakkında yeterince araştırma yapıldığı söylenebilir. Bu sülaleden sonra bölgeye hâkim olan Hazinedarzâdeler'in siyasî faaliyetleri dışında vakıfların durumuyla ilgili araştırma yapılmamıştır.

XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Vakıf Müessesesi

Vakıf Arapçada, durmak, alıkoymak, tahsis etmek, tutmak anlamlarını taşıyan bir kelimedir.⁵ İslam hukukunda ise hukukî bir ahit olup bulûğa ermiş, akıllı ve hür olan bir kimsenin Allah'a yakın olma, sevap kazanma amacıyla menkul ve gayr-i menkul mülkü veya emlakini dinî ve sosyal bir gaye için süresiz olarak tahsis etmesidir. Ziraat işletmeleri, çiftlikler, tarlalar, bağlar, bahçeler, aşiretten alınan vergiler, mesken olarak kullanılan veya iktisadî gayeler için yapılmış binalar, dükkânlar, deri, gemi ve nakit para gibi eşyalar vakfedilebilir. Vakıf olunan şey; satılmaz, miras olarak kalmaz, ona kimse tarafından müdahale edilmez ve devletin himayesi altında bulunurdu.⁶

İslam hukukuna göre vakfedilen bir menkul veya gayr-i menkul kişisel mülk olmaktan çıkmakta, Allah'ın mülkü haline gelerek umumî istifadeye sunulmaktadır. Böylece mülkü bağışlayan kimse *vakfeden*, vakıf haline getirilen mülk de *vakfedilmiş* sayılmıştır. Vakıf hukukuna göre geniş salahiyetlere sahip vakfî yöneten kişilere de *mütevelli* deniliyordu. Kurucularının ölümünden sonra da vakıfların düzenli hizmet edebilmesi için kuralların önceden belirtilmesi gerekiyordu. Şahitler huzurunda bu amaçla hazırlanan belgelere *vakfiye* adı veriliyordu. Vakfiyeler yüzyıllar boyu vakıf idaresini garanti altına alan belgeler olmuşlardır.

Osmanlı Devletinde vakıf kamu hizmeti alanında da yapılabildiğinden, vakıfların sağladığı hizmetler cami ve medreselerin yapımından içme suyu ve aşevi kurulmasına kadar çok geniş alanda çeşitlilik arz ediyordu.⁷ Devletin siyasî ve malî kudretinin artmasıyla orantılı olarak gelişen vakıflar “*aynıyla intifa‘ olunan*” ve “*aynıyla intifa‘ olunmayan*” diye iki kısımda ele alınabilir. Birinci kısma cami, mescit, medrese, mektep, imaret, han, zaviye, hastane, kütüphane, sebil ve mezarlıklar girmektedir. İkinci kısma ise birincilerin sürekli ve düzenli bir şekilde işlemlerini temin eden bina, arazi ve

⁵ Mehmet Öz, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara 1999, s.139; Halime Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, İstanbul 1992, s.67; Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul 1986, s.105.

⁶ H. Doğru, *a.g.e.*, s.67-68; M. Öz, *a.g.e.*, s.139.

⁷ Trabzon'da yol ve kaldırım yapılması amacıyla kurulan vakıf için bkz; *Trabzon Şer'iyye Sicili (TŞS)*, nr. 1870, s.12-13.

nakit para gibi gelir kaynaklarının teşkil ettiği vakıflar girmektedir.⁸

Kiraya verilip gelirinin bir kısmının sarf edilmesi şart koşulmuş akarlar, *icâre-i vâhîde*, *icâre-teyn* ve *mukata'âlî* vakıflar olmak üzere üçe ayrılır.

İcâre-i vâhideli vakıflar, ay ve yıl gibi bir süreyle ve rayiç bedelleriyle mütevellileri tarafından kiraya verilir, alınacak kira bedelleri de vakıfnamedeki belirli yerlere sarf edilirdi. Bu çeşit vakıf yerlerin kira süreleri son bulunca yeniden aynı kiracılara veya başkalarına kiraya verilebilirdi. Kira süresi sona erince, kiracının vakıftan elini çekerek boş bir şekilde onu mütevellisine teslim etmesi veya vakıf mütevellisinin izniyle kirayı yenilemesi gerekirdi. *İcâre-i vâhideli* vakfın kiracısı süre sonunda yeniden kiralamada öncelik hakkına sahip değildir. Çünkü kiracının hakkından çok vakfın hakkını korumak, kira bedelini ödemede gevşeklik göstermeyen kiracıyı tercih etmek mütevellinin ana görevlerindedir.

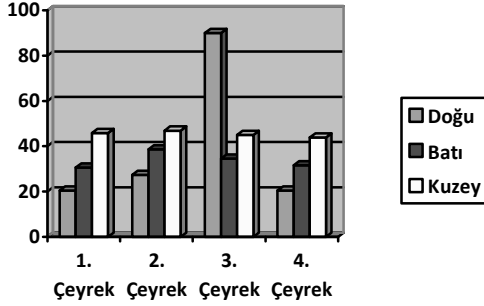
Peşin alınan kira bedeli ile aylık, yıllık gibi sonradan alınacak kira bedeli olmak üzere çifte bedel ile kiraya verilen vakıflara *icâre-teynli vakıflar* denir. Bir vakıf akar, *icâre-teynli vakıf* olarak kiralanaacağı zaman önce peşin kira olarak o akarın değerine yakın bir meblağ teslim alınarak icar edilir. Vakfın artan gelirleri başka bir akar satın alınması için kullanılmamasına rağmen, vakıftan yararlanma hakkı bulunanlara sarf edilebilir. *İcâre-teynli vakıf* yerlerin kuru mülkiyeti vakfa, yalnız tasarrufu da çifte kira karşılığında kiracısına aittir. Kiracı hayatta bulunduğu sürece dilediği gibi tasarrufta bulunur, başkasına ferağ edebilir veya bunu kendi hesabına başkasına kiraya verebilir. Vefat edince de erkek ve kız çocuklarına bedelsiz ve eşit olarak intikal eder. Üzerinde mülk bina ve ağaçlar meydana getirilmiş olan bir vakıf arsının yıllık ücret alınarak kiraya verilmesine *mukata'âlî vakıf* denir. *Mukata'âlî vakıflar*, üzerindeki bina ve ağaçlara tabidirler. Bu yüzden bu binalar ve ağaçlar kime aitse onlara tabi olarak o vakıf yerler de onun tasarrufuna girmiş olur.⁹

Devletin nezareti altında olmak şartıyla tesis edenin neslinden gelen ve *mütevelli* denilen hususî şahıslar tarafından idare olunan vakıflara *evkâf-ı mülhaka*, devlet tarafından idare olunan vakıflara da *evkâf-ı mazbûta* denilmiştir.¹⁰

⁸ Ahmed Akgündüz, "Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri", *Türkler*, X, Ankara 2002, s.447-461.

⁹ Nazif Öztürk, "Osmanlı Döneminde Vakıflar", *Türkler*, X, Ankara 2002, s.433-447; Ali Himmet Berki, "Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişaf ve Tekamülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Fâideler", *VD*, VI, İstanbul 1965, s.10-13.

¹⁰ M. Sertoğlu, *a.g.e.*, s.104-105.

Vakfin amacı, Allah'ın rızasını kazanmak olmasına rağmen pratikte, aile vakfı türünden vakıfların açıkça gösterdiği üzere bu amaca uyulmamış, Allah'ın rızasının dışında kişinin kendi soyunun maddî geleceğinin hesaba katıldığı durumlar da olmuştur. Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş devirlerinde daha çok sadrazam ve vezir gibi üst düzey yöneticilerin vakıflarına rastlanmasına karşın, XVII ve XVIII. yüzyıllarda âyan ve eşrafın teşkil ettiği vakıfların sayıları da artmıştır. Bu vakıfların çoğunluğu ise evlatlık vakıf statüsündedir.

Gerçekten de XVIII. yüzyılda evlatlık vakıfların sayısında mühim artışlar olmuştur. XIV. ve XV. yüzyıllarda Canik Sancağı'nda evlatlık vakıflara rastlanmakla birlikte bunların toplam vakıf geliri içindeki hissesi % 3 gibi ihmal edilebilir seviyede kalmıştır. En önemlileri Samsun köylerinden geliri olan Seydi Ali Çelebi, Hızır Paşa ve Kaya Paşa Vakıfları'dır.¹¹ XVIII ve XIX. yüzyıllarda ise evlatlık vakıf sayısında mühim artışların olduğu anlaşılmaktadır.

Hazinedarzâde Ailesi ve Vakıfları

Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinde, XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Karadeniz kökenli ağaların hâkimiyeti artmaya başlamıştır. Özellikle Orta Karadeniz'den Kafkasya'ya kadar uzanan coğrafyada, yaklaşık yarım yüzyıldan fazla bir süre, Caniklizâdeler sülalesinden gelen kişiler hüküm sürmüşlerdir. Mahmud Tayyar Paşa'nın isyanından sonra ailenin bölge üzerindeki denetimi ortadan kalkınca, bu defa yine aşağı yukarı aynı coğrafi alanda Hazinedarzâdeler ailesi nüfuz kurmuştur.

Osmanlı taşra teşkilatında önemli roller oynamalarına rağmen,

¹¹ M. Öz, *a.g.e.*, s.141. Evlatlık vakıf, vakıf kurucusunun soyuna maddî menfaat ve malın aynı soyda irsiyet olarak kalmasını sağlıyordu.

Hazinedarzâdeler ailesinin tarihi ancak genel hatlarıyla bilinmektedir. Ailenin menşei ve faaliyetleri konusunda belgelere dayalı araştırmalar son zamanlarda artmaya başlamıştır.

Ailenin atası muhtemelen nüfuzlu bir ailenin hazinedarlığını yapıyordu.¹² Hazinedarzâde Süleyman Ağa'nın adının önüne konulan *hazinedarzâde* ifadesinden hareketle, babasının hazinedarlık görevinde bulunduğu söylenebilir. Hazinedarzâde Süleyman Ağa'nın kendisi de bir dönem Canikli Hacı Ali Paşa'nın hazinedarlığını yapmıştır.¹³ Canikli Ali Paşa'nın mallarının müsaderesi sırasında muhtemelen Canikli Ali Paşa tarafını tutmasından dolayı Hazinedar Süleyman'ın malları da müsadere edilmiştir.¹⁴ Mahmut Goloğlu'na göre, Hazinedarzâdeler Karadeniz kıyılarının eski ve tanınmış bir ailesidir.¹⁵ Çeşitli belgelere göre Hazinedarzâdeler *hanedân-ı kadîmden* köklü bir aile idi.¹⁶

Ailenin bilinen ilk atası genel kabul gören görüşe göre, Canikli Ali Paşa'nın hazinedarı Behram Bey'dir.¹⁷ M. Emin Yolalıcı'ya göre, Behram Bey aslen Orduludur. Daha sonra Samsun'a gelmiş ve Samsun çevresinde

¹² İncelediğimiz âyan ailesi Canik ve Trabzon çevresinde hâkimiyet kurarak hanedân haline gelen Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın kurduğu sülâledir. Hazinedarzâde Süleyman Paşa, Osman Paşa ve Abdullah Paşa'nın siyasî ve ekonomik faaliyetleri için bkz; Mehmet Beşirli, "XIX. Yüzyılın Başlarında Karadeniz Bölgesi ve Âyan-Devlet Perspektifinden Trabzon Valisi Hazinedarzâde Süleyman Paşa", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu I (3-5 Mayıs 2001)*, Trabzon 2002, s.330-337; Mehmet Emin Yolalıcı, *Samsun Eşrafından Hazinedarzâde Esseyid Abdullah Paşa'nın Terekesi*, Samsun 1987, s.14.

¹³ M. Emin Yolalıcı da, halk arasında yaygın olan *hazinedarzâde* adının bu sülâleden olan Süleyman Bey'in Canik Bölgesinin mütezimi olan Hacı Ali Paşa'nın hazinedarlığını yapmasından kaynaklandığını belirtmektedir. M. E. Yolalıcı, *Samsun Eşrafından Hazinedarzâde Esseyid Abdullah Paşa'nın Terekesi*, s.14; Ancak Süleyman Bey'e daha ilk belgelerde dahi Hazinedarzâde Süleyman Bey olarak hitap edilmesinden babasının nüfuzlu bir kimsenin yanında hazinedarlık yaptığı anlaşılmaktadır. Süleyman Bey'in kardeşleri de Hazinedarzâde Emin Bey ve Hazinedarzâde Mustafa Ağa olarak geçmektedir. *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 27716; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 11704; Hazinedarzâde Süleyman Ağa'nın Mahmud Tayyar Paşa'nın mütesellimi olduğu şu cümleden anlaşılmaktadır; *Mahmud Tayyar Paşanın hâl-i hayatında müşâretin-ileyhe Süleyman Paşa mütesellimi olmak takribiyle. BOA, MAD*, nr. 9729, s.278.

¹⁴ *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 24288; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 7401; *BOA, MAD*, nr. 9720, s. 192-199.

¹⁵ Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, Ankara 1985, s.235.

¹⁶ *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 434. Bu ifade Hazinedarzâdelerin Çarşambalı oldukları düşüncesini kuvvetlendirmektedir.

¹⁷ M. E. Yolalıcı, *Samsun Eşrafından Hazinedarzâde Esseyid Abdullah Paşa'nın Terekesi*, s. 14; M. Emin Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1998, s.13; Veli Akyol, *Bütün Yönleriyle Samsun*, Ankara (Tarihsiz), s. 33; Mehmet Beşirli, "Trabzon Valisi Hazinedarzâde Osman Paşa ve Zamani (1827-1842)", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu I, (25-26 Mayıs 2005)*, Trabzon 2007, s.399.

mültezimlik yapmıştır.¹⁸ Özcan Mert ise, Süleyman Bey'in babasının Canikli Süleyman Paşa'nın oğlu Mehmed Bey olduğunu belirtmiştir.¹⁹ Fakat bu tespit çok tutarlı gözükmemektedir. 1794 tarihli bir belgede, *Fatsa kazâsı müte'eyyenâtından Canikli Süleyman Paşazâde Mehmed Paşa'nın oğlu Mir Ahmed* kaydının ardından Hazinedarzâdeler hakkında ayrı hitap olarak *Canik kazâsı müte'eyyenâtından Hazinedarzâde Mustafa*'ya ifadesi geçmektedir. Yine buradaki gibi farklı belgelerde ayrı hitaplarda bulunulmuştur.²⁰ Bu belgelerden hareketle Hazinedarzâdelerin Caniklizâdeler ailesi ile herhangi bir irsiyet ilişkisinin olmadığı söylenebilir. Hazinedarzâdeler ailesi, Caniklizâdelerin bölgedeki hâkimiyetinin sona ermesinden sonra müstakil bir aile olarak ortaya çıkmıştır.

Belgelerde, ailenin ataları konusunda net bilgiler olmasa da Süleyman Bey zamanından itibaren bu bilgilere ulaşmak mümkündür. Hazinedarzâde Süleyman Paşa'ya ait vakıf kayıtları incelendiğinde, ailenin ilk zamanlarına ait önemli bilgilere ulaşılmaktadır. Vakıf kayıtlarında geçen *Ayvacık kazâsına tâbi Kurt Ahmedlü karyesinde medfûn hiştibârî (akraba ve yakınları) ve iyâl ve evlâdının medfûn oldukları kâbirlerinde* cümlesinden ailenin çıkış yerinin Çarşamba kazasındaki Kurd Ahmetlü köyü olabileceği anlaşılmaktadır. Vakfiyeye bağlanan tarla ve çiftliklerin büyük kısmı Terme, Çarşamba ve Ayvacık kazaları civarlarındadır.²¹ Süleyman Bey'in babasının adı ise kaydedilmemiştir. Bu bilgilere göre, Ordulu Behram Bey Fatsa civarından göç ettikten sonra *Kurd Ahmetlü* köyüne yerleşmiş veya ailenin menşei Çarşamba'ya dayanmaktadır. Ordu ve Fatsa yöresinden Çarşamba yöresine

¹⁸ M. E. Yolalcı, *Samsun Eşrafından Hazinedarzâde Esseyid Abdullah Paşa'nın Terekesi*, s. 14. Yazar bu bilgiyi vermesine karşın kaynak olarak herhangi bir eser göstermemektedir. Diğer bir araştırmasında ise bu bilgiyi Samsun Belediyesi tarafından yayınlanan el kitabı niteliğindeki bir kaynağa dayandırmıştır. Kısaca ailenin menşei ile ilgili bu bilgiler çok da güvenilir görünmemektedir.; V. Akyol, *a.g.e.*, s. 33.

¹⁹ Özcan Mert, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Ankara 1980, s.53; Bir süre Trabzon valiliği de yapan Canikli Süleyman Paşa, Caniklizâde Ali Paşa'nın ağabeyidir. Ali Paşa'nın etkinliğinin artmasından sonra Canikli Süleyman Paşa'nın oğullarının etkinliği Fatsa çevresinde devam etmiştir. Mehmet Bey Süleyman Paşa'nın oğludur. Geniş bilgi için bkz; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 7522.

²⁰ *BOA, A, DVN, MHM (Divan-ı Hümayûn Mühimme Defterleri)*, nr. 200, s.258-259, h.905,908; Yine diğer bir belgede şöyle geçmektedir; *Fatsa kazâsı müte'eyyenâtından Canikli Süleyman Paşazâde Mehmed Paşanın oğlu Mir Ahmed sergerde nasb olunan Canik müte'eyyenâtından Hazinedarzâde Mustafa*. *BOA, A, DVN, MHM*, nr. 200, s.42, h.145; *BOA, A, DVN, MHM*, nr. 200, s.31, h.98.

²¹ *Samsun Şer'iyeye Sicili (ŞŞS)*, nr. 1755/1, s. 76; Bu durumun kesin bir şekilde tespit edilebilmesi için Kurtahmetli köyü ve Çarşamba çevresinde saha araştırmalarının yapılması gerekmektedir. Bu durum ise ayrı bir araştırma konusu olabilecek mahiyettedir.

yoğun göçler olduğunu gösteren bazı izler vardır.²² XVI. yüzyıl tahrir kayıtlarında *Kurd Ahmetli* adına rastlanmamasından bu köyün daha sonra kurulduğu da söylenebilir.²³

Bazı aile fertlerinin faaliyetlerinden anlaşıldığına göre; Hazinedarzâde Süleyman Bey'den önce de Hazinedarzâdeler Çarşamba yöresinin nüfuzlu ailelerindendi. Hazinedarzâde Süleyman Bey, kısa süren ve karışıklıklara neden olan bir nüfuz boşluğundan sonra hükümet tarafından Canik muhassılı olarak atandı. Bu imkânı iyi kullanan paşa daha sonra Trabzon valiliğine atanmış ve bu yolla yarım yüzyıl sürecek hâkimiyetini tesis etmiştir. Süleyman Bey'in Trabzon valiliğine atanmasından sonra ailenin bölgedeki etkinliği giderek artmıştır.

Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın en büyük oğlu olan Osman Bey, 1822 yılında babasının Trabzon Valiliği sırasında babasının uhdesinde olan Canik Sancağına muhassıl vekili olarak atandı.²⁴ Vali olmadan önce *dergâh-ı muallâ kapucûbaşılığı* unvanıyla²⁵ bazı zaman muhassıl vekilliği ve muhassıl görevlerinde bulunan Osman Bey, valilik görevine yakın tek başına Canik muhassılı olarak atanmış ve ailenin bölgedeki nüfuzunu devam ettirmiştir.²⁶

Osman Paşa'nın Mayıs 1841'de ölümünden sonra,²⁷ Nisan 1842 tarihinde küçük kardeşi Abdullah Bey vezir rütbesiyle Trabzon valiliğine atandı.²⁸ İkinci planda kalan oğlu Memiş Paşa ve muhtemelen yeğeni olan Ahmed Paşa'nın da mühim hizmetleri vardır.²⁹

Hazinedarzâde Abdullah Paşa'nın Trabzon valiliği tam da Tanzimat fermanına dayanılarak uygulamaya konulan bir takım yeniliklerin başlangıç devrine rastlar. Tanzimat devrinde yeni idarî uygulamalardan olan muhassıllık idaresinin kurulması ile ailenin bölgedeki hâkimiyeti de sona ermiştir.

²² Kurtahmetli köyünün hemen yanında Ordulular ve Orduköy adında iki köy vardır. Geniş bilgi için bkz. *Türkiye Coğrafya Atlası*, İstanbul 2004, s. 12-13.

²³ Bahaeddin Yediylıdız, Mehmet Öz, Ünal Üstün, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları, III*, Ankara 2002, s. 75-101.

²⁴ SŞS, nr. 1755/1, s.102.

²⁵ BOA, A, DVN, MHM, nr. 240, h.315.

²⁶ BOA, A, DVN, MHM, nr. 240, h.315; TİŞS (*Tirebolu Şer'iyye Sicili*), nr. 1, s.137, h.3.

²⁷ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani, IV*, İstanbul 1996, s.1306; TŞS, nr. 1966, s.8; TŞS, nr. 1968, s.13.

²⁸ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani, I*, s.81; Veysel Usta, *Anabasis'ten Atatürk'e Seyahatnâmelerde Trabzon*, Trabzon 1999, s.119-120.

²⁹ Bu hizmetler sırasındaki göçlerde aile Ünye, Samsun, Ordu ve Trabzon kollarına ayrılmıştır. Aile ileri gelenlerinin söz konusu yerleşim yerlerinde birçok mezarları bulunmaktadır.

Konunun genişliğinden dolayı ailenin siyasî faaliyetlerine sadece ana hatlarıyla değinmek zorundayız. Aile fertleri adına düzenlenmiş vakıf kayıtlarına şer'iyeye sicilleri ve Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivlerinde rastlanmaktadır. Hazine Darzâde Süleyman Paşa'ya ait vakıf kayıtları Vakıflar Genel Müdürlüğü 733 nolu Anadolu Muhasebesi Defteri'nde yer almaktadır. 1755/1 nolu Samsun Şer'iyeye Sicili'nde de vakıflar hakkında bilgiler vardır. Osman Paşa'nın vakıfları ise Vakıflar Genel Müdürlüğü 488 nolu Anadolu Muhasebesi Defteri'nde kayıtlıdır. Aile mensuplarının muhallefât kayıtlarında da önemli bilgiler bulunmaktadır. Ahmet Paşa ve Memiş Paşa gibi aile mensupları da hayır kurumları ve imar faaliyetleri yaptırmak suretiyle bölgeye sosyal ve kültürel açıdan önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Hazine Darzâdelerin Vakfiyelerinin Mahiyeti

Hazine Darzâdelere ait vakfiyelerden, vakıfların ne şekilde tasarruf edileceği, nelere dikkat edileceği ve vakfın kimlere kalacağı, kısacası mahiyeti hakkında bilgiler edinmek mümkündür. Hazine Darzâde Süleyman Paşa, *münâsib akara tebdil ve icâre-i vâhîde veyahûd icâreteyn ile tâlibine icâr olunub onların dahi icâreleri cem' ve tahsil*³⁰ kaydıyla vakfiyesinde vakfın nasıl tasarruf edileceğini belirtmiştir. Vakfiyelerde koşulan şartlara göre *vakf-ı mezbûrun tevliyeti hayatda oldukça vazife-i mersûmesiyle kendi nefsi-i nefislerine meşrû olup âmme-i umûr-ı vakf-ı mezbûre kâffe-i mesâlih-i merkûm tebdil ve tefsir ve istibdal ve tahlil ve taksiri kendi yed-i âliye ve müşeyyed seniyyelerinin ve bâ'de irtihal-i dâr-ı bekâ buyurdıklarında tevliyet-i mezkûre sulbû kebir oğlu Esseyid Osman Bey'e meşrû sayılmıştır. Hazine Darzâde Süleyman Paşa'nın ölene kadar vakıfları tasarruf ettiği, hatta vakıflara ait topraklarda haksız tasarruflarda bulunduğu *Sivas eyâletinde kazâ-yı Erba'â'ya tâbi' çiftliği ve Köprü kazâsında Narlı çiftliği müteveffâ-yı müşârûn-ileyhin evkâfından ise de çiftlikân-ı mezkûrede olan hayvanâtın miktarları* ifadesinden anlaşılmaktadır.³¹ Oğlunun vefatından sonra ise, bunların çocukları şeklinde sürekli devam edecekti. Neslinden de *evvelen**

³⁰ VGMA (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi), Anadolu Muhasebesi Defteri, nr. 733, s.41-52. Belgede şöyle ifade edilmektedir; *Şu şekilde tâ'yin-i şurûd ve tebeyün-ı kuyûd bastı buyurdum ki akarât-ı muharrerede mezkûr cânib-i vakıfdan mütevellî beher sene icâreten sahihâten şer' ile yahûd icâreteyn-i mislineyn ile münâsibi vechi üzere tâlibine icâr olunub; Vakfın mütevellisi de bellidir. vakf-ı câi' z-zikrlerinin emr-i tescilini tekml ve itmâm için kabl-i şer'i şerîf-i lâzîmü't-teşriften mütevellî nasb ve tâ'yin olunan Anadolu târiki kazâ eşrâfından saâdetlü Hâfız Cezâyirizâde Esseyid Ali Efendi ibn-i Elhâc İbrahim. SSS, nr. 1755/1, s.72,75.*

³¹ Ele geçirilen hayvanlar ve tarım ürünleri muhallefâta dahil edilerek müsadere edilmiştir. BOA, D, BŞM, MHF, (Baş Muhasebe Muhallefât Defteri), 13284.

*zukûrunun ekber ve eslâh ve erşedine öncelik tanınacaktı. Soyun bi'l-küllîye münkâriz olması durumunda, tevliyet akrabalarına ve akraba çocuklarına, onların da soyları tükenirse kölelere ve çocuklarına, bi'l-küllîye münkâriz oldukda tevliyet-i mezkûre vazîfe-i mersûmesiyle bi'l-cümle ahali-i beldenin muhtarı olan ulemâdan bir kimseye geçecekti.*³² Bu şekilde vakfın idaresi babadan oğula geçmiş oluyordu. Bu arada inşa edilen tesislerdeki personelin tayin ve azli, tesislerde yapılacak değişiklikler, hep vakfın isteği ve iznine tabiydi. Hazinesardârâde Osman Paşa'nın Trabzon'da Hacı Kasım Camisi için kurduğu vakfın şartları da benzer maddeler taşımaktadır.³³ Elde edilen gelirler fazla olursa, Süleyman Paşa'nın vefatından sonra evlenmemek şartıyla zevcelerine verilecekti. Evlenmeleri durumunda gelirler diğer vakıflarla aynı statüye dâhil edilecekti.³⁴

Vakıfların kimlere icara verileceği husunda da çok açık şartlar sayılmıştır. Süleyman Paşa, *bi'l-cümle irâdından vezâif ve masârif-i hayatda oldukça kendim mutasarrıf olub mutasarrıf eyleyem irtihâl-i dâr-ı bekâ eylediğimde fazla-i merkûm tâlibine icâr olunub mütevellî-i vakfın inhâsı ve nâzır-ı vakfın arzıyla tevcih ve berât olunub yalnız mütevellînin inhâsı ve yalnız nâzır-ı vakfın arzıyla tevcih olunmaya gibi bazı özel şartlar ileri sürmüştür.* Bu kayıtlardan vakıf suistimaline karşı bazı özel önlemler alındığı anlaşılmaktadır. Bunun ne şekilde yapıldığı belgenin devamındaki *ashâb-ı cihandan beri fevt olub ciheti mahlûl oldukda cihet-i mezkûre müteveffânın erbâb-ı evlâdı var ise evlâda tevcih olunup erbâb-ı evlâdı mevcûd değil ise mutlaka müteveffânın evlâdıdır deyû nâ-halef evlâdına tevcih olunmayub ehline tevcih oluna* ifadesinden daha iyi anlaşılmaktadır.³⁵ Yine aynı yıllara ait başkentten Samsun'a gönderilen bir emirden, benzer metotların vakıfların haksız ele geçirilmesi için kullanıldığı da anlaşılmaktadır. Anadolu'nun sol koluna gönderilen emirde *câmi'* ve *mesâcid* ve *mekteplerde vakıfları telef olmuş veyahûd nâ-ehil üzerlerine geçmişleri var ise mâ'rifetiniz ve mâ'rifet-i şer'le ve bi-garaz erbâb-ı vakıf ve ihtiyar kimesneler mâ'rifetiyle gereği gibi*

³² ŞŞS, nr. 1755/1, s.75; Diğer bir belgede de şu ifadeler vardır; *Kendi nefesine meşrûta olub ibdal ve tebdil ve tâ'yin ve istibdal ve tağlil ve taksiri merreten bâ'de evveli kendi yed-i âliye ve irtihâl-i dâr-ı bekâ buyurdıklarında tevliyet-i mezkûre sulbü kebir oğlu Esseyid Osman Beye meşrûta ola. Ol dâhi vefat eyledikde tevliyet-i mezkûre evlâdım ve evlâd-ı evlâdım, evlâdım munkariz oldukda tevliyet-i mezkûre akreb akrabamın evlâd ve zukûruna ve bâ'dehim anasına.* VGMA, Anadolu Muhasebesi Defteri, nr. 733, s.41-52.

³³ VGMA, Anadolu Muhasebesi Defteri, nr. 651, s.175.

³⁴ ŞŞS, nr. 1755/1, s.75.

³⁵ VGMA, Anadolu Muhasebesi Defteri, nr. 733, s.41-52.

araştırılarak bildirilmesi istenmiştir.³⁶

Hazinedarzâdelerin vakfiyelerinde dua ve salâtin şart koşulduğu vakfiyelere rastlanmakla birlikte dikkati çeken en önemli husus, müsadereye rağmen servetlerini vakıf yoluyla korumaya çalışmalarıdır. Hatta Süleyman Paşa, Bafra'da Canıklizâdelerden aldığı beş-altı çiftlik hariç, Çarşamba ve çevresindeki çok geniş çiftliklerini evlatlarının da istifade edebileceği şekilde vakfetmiştir.³⁷ Buna karşılık, ailenin diğer kişileri ancak belirli bir miktarını vakfetmekle yetinmişlerdir. Vakfiyede, kütüphaneye verilen kitapların vakıftan sayılıp sayılmayacağı da İslam hukuku uygulamasının bir yansıması olarak tartışılmıştır. *İmam Muhammed bin Hasan Şeybanî hazretleri katında vakıf dahi sahîh olmayub kütüphânede olan kütüb-i mezkûre menkûl-ı mütâd kâbilinden olub husûsen cihet-i müşârün-ileyh İmam-ı Âzam vesâir fukahâ-yı izâm hazerâtı katlarında nehc-i cevaz ve sıhhat üzere câri olmayub ve vakf-ı nukûd ve ona müteferri' olan şurût-ı kuyûd eimme-i Hanefiyye katlarında mutlâken sahîh* kaydıyla bu durum anlatılmıştır.³⁸

Ailenin Yaptırdığı Dinî, Eğitim ve Kamu Tesisleri

Hazinedarzâdelere mensup kişiler tarafından yaklaşık olarak yarım yüzyıllık bir zaman içinde çeşitli sayıda medrese, cami, sıbyan mektebi, kütüphane, çeşme ve su yolu yaptırılmıştır (Bkz. Tablo 1). Aile mensuplarından Hazinedarzâde Süleyman Paşa, Osman Paşa, Abdullah Paşa ve Hazinedarzâde Ahmed Paşa gibi kişiler, cami, medrese ve mektep yaptırmak suretiyle bölgeye din ve eğitim sahasında önemli katkılarda bulunmuşlardır. Özellikle Hazinedarzâde Abdullah Paşa'nın çeşme ve su yolu gibi kamu tesislerinin yapımına yönelik faaliyetleri de vardır.³⁹ Diğer taraftan, vakfiyeler dışındaki kaynaklara göre, Hazinedarzâde Hamdi Efendi'nin 1840 yılında Bafra'da Taşlı Çeşme adında bir çeşme yaptırdığı⁴⁰ ve Samsun merkezinde bulunan İsa Baba Türbesi'nin ise Süleyman Paşa'nın torunu Memduh Bey tarafından 1895 yılında onarıldığı bilinmektedir.⁴¹

Tablo 1'de verilen bilgiler Hazinedaroğullarının bölgenin sosyal ve kültürel hayatının gelişmesinde önemli rol oynadığını ve eğitim sahasında

³⁶ SŞS, nr. 1755/1, s.75.

³⁷ SŞS, nr. 1755/1, s.75; *VGMA, Anadolu Muhasebesi Defteri*, nr. 651, s.175.

³⁸ SŞS, nr. 1755/1, s.72.

³⁹ Naci Yüngül, "Trabzon'daki Hazinedarzâde Abdullah Paşa Çeşmesi", *VD*, XIX, Ankara 1985, s.261-266.

⁴⁰ İlker Çakan, *Karadeniz Bölgesi*, Ankara 1994, s.462.

⁴¹ İ. Çakan, *a.g.e.*, s.493; M. E. Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s.26.

büyük harcamalar yaptıklarını göstermektedir. Hazinedarzâde Süleyman Paşa vakfiyesinde, vakıflarda görevli kimseler hakkında da çok değerli bilgiler vardır. Süleyman Paşa vakıflarında, kendisi, çocukları ve akrabalarını, müderris veya şeyh tayin etmek suretiyle ailenin çıkarlarını ön plana getirmek çabasına rastlanmamaktadır. Paşaya ait vakfiyede vakıfta çalışanların seçilmesi için şart koşulan temel ölçütler arasında hısımlık şartı yoktur. Hazinedarzâde Süleyman Paşa, *Çarşamba kasabası mahallâtından Hassabahçe Mahallesinde bina buyurdıkları kırk beş hücre bi-müştemil medresede* ders veren müderrise günde elli akçe ma'âş verilmesi iznini vermesine karşın *fünûn-ı şettaya âlim ve fâzıl bir kimsenin müderris olmasını* şart koşturmuşur.⁴² Çay Mahallesinde inşa edilen camide çalışacak hatip ve imamın *huffâzdan ve ulemâdan ve kira 'ât eyledikleri hutbe-i şerîfin mâ'na-yı lâtifini 'âlim ve mesâil-i diniyeyi muktedir şartlarını taşıması* gerekmektedir. Caminin müezzini ve *mü'ezzin-i sanî için koşulan ve fâsîhü'l-lisân mesâil-i ezan ve kâmete kâdir* caminin vâizi için *ulemâ ve fâzıladan bir kimse* yine cami yakınında inşa edilen mektepte çalışacak *muâllim-i sıbyan için ulemâdan bir kimse* olması şartları zikredilmiştir. Paşaya ait diğer kurumlarda çalışacak kişilerde de yaklaşık aynı şartlar tekrar edilmiştir.⁴³ Müderrislerin sınavla işe alınmaları hususunda herhangi bir bilgi yoktur. Yukarıdaki şartları taşıdıktan sonra kararın mütevelliyeye bırakıldığı anlaşılmaktadır.

⁴² ŞŞS, nr. 1755/1, s.72.

⁴³ VGMA, *Anadolu Muhasebesi Defteri*, nr. 733, s.41-52. Vakfiyede görevlilere verilen ücretler konusunda da çok geniş bilgiler vardır. Buna göre;

-*Çarşamba kasabası mahallâtından Hassabahçe mahallesindeki kırk beş hücreli medresede müderrise elli akçe, bevâb yevmî sekiz akçe, medresenin tamirâtı senevi elli kuruş*

-*Çay nam mahalde bina buyurdıkları câmi'de hâtib ve imama yevmî otuz üç akçe, mü'ezzin yevmî on dört akçe, mü'ezzin-i sanî yevmî on dört akçe, dûrr-ı han yevmî on akçe, ferrâş yevmî altı akçe, vâ'iz yevmî on üç akçe*

-*Câmi'-i şerîf-i mezkûr ittisalinde vâki on altı hücreyi müştemil medresede müderris yevmî elli akçe, tamirât sene otuz kuruş*

-*Câmi'-i şerîf-i mezkûr kurbunda bina buyurdıkları kütüphânedeki hâfız-ı kütüb yevmî on akçe*

-*Mekteb-i şerîfde mu'allim-i sıbyân yevmî otuz üç akçe, bevâb yevmî sekiz akçe*

-*Hamam-ı kebîr kurbundaki câmi'-i imama hatîb yevmî otuz üç akçe, vâ'iz yevmî on üç akçe, şeyh otuz iki akçe, mü'ezzin on üç akçe, dûrr-ı han yevmî sekiz akçe, ferrâş yevmî beş akçe, müderris yevmî otuz yedi akçe*

-*Mekteb-i şerîfde mu'allim-i sıbyân yevmî otuz altı akçe*

-*Samsun kasabasında câmi'-i imam hatîb yevmî yirmi akçe, mü'ezzin yevmî on akçe, mü'ezzin-i sanî yevmî sekiz akçe, kürsi şeyhi yevmî on üç, dûrr-ı han yevmî sekiz akçe, ferrâş yevmî sekiz akçe*

-*Niksarda câmi' imam hatibi yevmî otuz üç akçe*

-*Bafrada Bağhâne câmi'-i müderrisi yevmî sekiz akçe; Pazar câmi'-i imamı Ömer Efendi'nin maaşı mütevellî tezkeresiyle vazifesine zam yapılarak 60 kuruştan 100 kuruşa çıkarılmıştır. Ayrıntılı listeler hakkında bkz; ŞŞS, nr. 1755/1, s.69-70.*

Vakfiyedeki bazı ifadelerden memurların görevleri ve eğitim sistemi hakkında da bilgi edinmek mümkündür. Kütüphane’de vazifeli bulunan *hâfız-ı kütüb beher hafta yevm-i Cum’a ve yevm-i Salıdan ma’âda haftada beş gün vakt-ı sabahtan vakt-i asra değin kütübhaneyi mezkûreyi küşâd edüb vurûd eden talebe-i ulûma mütala’â ve istinsah taleb eyledikleri kütübü ihrâc ve teslîm edüb bâ’de’l-mutala’ât ve’l-istinsâh yine dolabına vaz’ edüb rehn veya kefil ile kütüb-i mezkûrdan kütüphâne kapısından taşraya varak-ı vâhid ihrâc olunmayub* görevlerini yerine getirecekti. Hâfız-ı Kütüb’ün görevini tam olarak yerine getirip getirmediği müftü ve ileri gelenler tarafından her sene kontrol edilecek ve zararlar kendisine ödettirilecekti. Bu örnekte ve belgedeki başka örneklerde görüldüğü gibi vakıf çalışanlarının görevleri çok açık ve net şekilde belirtilmiş ve sıkı bir kontrol getirilmiştir.

Vakıfların Menkul ve Gayr-i Menkulleri

Günümüzde devlet tarafından yapılan okul, su yolu, kütüphane ve çeşme gibi kamu tesisleri, Osmanlı İmparatorluğunda daha önceki İslam devlet ve toplumlarında olduğu gibi vakıflar yoluyla inşa edilmiş, çalışanların ücret ve masrafları da bu yolla karşılanmıştır. Ancak XIX. yüzyılda modernleşme hareketiyle devletin eğitim harcamalarının artması sonucu bu durum değişmiştir. Hazinedarzâdeler ailesi de devletin bu sistemine ayak uydurarak çeşitli hizmetleri yerine getirmiştir. Hazinedarzâdeler ailesinin bölgede nüfuzunu tesis eden Süleyman Paşa, Samsun ve Çarşamba çevresinde cami ve medreseler yaptırmış ve en azından bölgenin kültürel açıdan canlı kalmasını sağlamıştır. Mühim sayılara ulaşan vakıflarını yaşatmak ve devamını sağlamak için de önemli sayıda menkul ve gayr-i menkulünü vakfetmiştir. Vakfiyelerde kayıtlı bu gayr-ı menkuller ailenin yatırım sahaları ve bölgenin ekonomik hayatı hakkında bilgiler vermektedir.

Hazinedarzâde Süleyman Paşa, muhtelif sayılardaki cami, medrese, mekteb ve kütüphaneye, Samsun kasabasında bir bezezistân, iki attâr dükkânı, beş çubukçu dükkânı, bir demirci dükkânı, iki kahvehane, iki adet oda, çeşitli sayıda kapan dükkânlarını; Çarşamba kasabasında dört oda, bir kahvehane, on dükkân; Arîm kaza mahkemesi, bir boyahane; Terme kasabasında dört oda, bir kahvehane, Akçay kasabasında bir su değirmeni, bir çeltik dükkânı; Satılmış kasabasında dört oda, on sekiz dükkân, üç mahzen ve bir hanı harcamaları karşılamak üzere vakfetmiştir.⁴⁴

Paşanın vakıfları arasında, klasik tarzda olmasa da tamamıyla han

⁴⁴ ŞŞS, nr. 1755/1, s.72; *VGMA, Anadolu Muhasebesi Defteri*, nr. 733, s.41-52.

işlevini gören kahvehanelerin çokluğu dikkati çekmektedir. Uzun bir değişim sürecinden sonra kahvehaneler hanın görevlerini yerine getirir olmuşlardır. Vakfiyede kahvehane, *iki bab oda ve ahûru müstemil ma'lûmü'l-hudûd bir bab mülk kahvehâne dükkânı* şeklinde kompleks bir yapı olarak tarif edilmiştir. Çarşamba'daki kahvehanesinin *tahtında on aded dükkânı* da bulunmaktadır. Samsun, Çarşamba, Akçay ve Satılmış gibi yol güzergâhlarında birer adet kahvehanelerin olması, paşanın ticarî arzuları göz önünde bulundurduğunu göstermektedir. Paşa bütün saydığımız gayr-i menkullerin icar gelirlerini çeşitli hayır kurumlarına tahsis etmiştir.

Dükkânların kimlere icara verildiğine dair herhangi bir bilgi olmasına rağmen, ne kadar değere icara verildiği hususunda bilgiler bulunmaktadır. 21 Mart 1810 tarihli belgede *Samsun kasaba derûnuna müceddeden bina ve ihyâ buyurdıkları büyük hamam kurbunda medrese ve medrese derûnunda câmi'-i şerîflere vakf-ı sahîh ile vakıf eyledikleri aharın icar gelirleri hakkında bilgiler vardır. Buna göre; 26 aded bedestân dolabı 620 kuruşa, attâr dükkânı 30 kuruşa, çubukçu dükkânı 20 kuruşa, müstemilâtıyla kahve 150 kuruşa, kapan 100 kuruşa, Çarşamba'da kahvehane 200 kuruşa, mumhane 150 kuruşa, Pazar ağalığı 200 kuruşa, dükkânlar ve kahvehaneler 150 kuruşa, Terme'de mütesellim konağı 100 kuruşa, Çarşamba Arîm mahkemesi 60 kuruşa ve boyahâne 40 kuruşa icara verilmiştir.*⁴⁵

Paşanın vakıfları bunlarla da sınırlı değildir. Yukarıda sayılanlardan çok daha değerli olan muhtelif sayıdaki çiftliklerini de bu vakıflara katmıştır. Paşa, Ayvacık kazasında *Kurşunlu, Sarıburun, Bumbat* çiftlikleri ile *Arpacık, Kürklü, Pirluca* mezarları ve *Yeni çiftlik, Çingırlar* oymağı mülk-i mezarlarını, Arim kazasında *Ordubaşı, Hudadi, Sepetlu, Narlı* çiftlikleri ile *Palağı samanlık* ile adı verilmeyen iki mülk-i mezarları, Ökse kazasında *Derbend* çiftliklerini de gelir olarak vakıflara devretmiştir.⁴⁶

Süleyman Paşa'nın büyük oğlu Osman Paşa da babası gibi vakıf faaliyetlerinde yer almıştır. Babasının vakıflarının tamamı Samsun çevresinde olmasına karşın kendisi Trabzon'da vakıf kurmayı tercih etmiştir. Hazine-darzâde Osman Paşa'nın vakfiyyesinde geçen *vakf-ı Hacı Kasım merhûm câmi'-i şerîfinin bâni-i sanî* açıklamasından sonra camiye tahsis edilen menkûl ve gayr-i menkuller kaydedilmiştir. *Cema'âtine göre zayıf bulunan câmi'-i şerîf-i mezkûr için elli altı senesi evâilinde dergâh-ı âli kapûcu-başularından Tirebolu ve Görele mütesellimi Kethüdazâde Mehmed Emin*

⁴⁵SŞS, nr. 1755/1, s.70. Hayır kurumlarında görevli kişilere de ne kadar ücret verileceği açık şekilde belirlenmiştir.

⁴⁶Geniş bilgi için bkz. SŞS, nr. 1755/1, s.72.

*Ağa me'mûriyetiyle câmi'-i atik-i mezkûr malından külliyetlü akça sarf ile yeniden inşa ettirilmiştir.*⁴⁷ Osman Paşa camiye yıllık 1220 kuruş gelir getiren 7 dükkân tahsis etmiştir. Şehir içinde bulunan bu dükkânların icar gelirleri 230 ile 300 kuruş arasında değişiyordu. Bu icar gelirlerinin 350 kuruşu caminin yıllık tamiri ve *kanâdil-i kesrî*, 380 kuruşu *şem'-i asel* ve 400 kuruşu kandil masrafı için harcanacaktı. Vakıfta istihdam edilen kişilere ise 60 kuruştan 350 kuruşa kadar değişen oranlarda ücretler verilmiştir. Senelik 180 kuruş caminin tamiri için ayrılmıştır. *Evkafl üzere mütevellî nasb eylediği* Hacı Kadızâde Hasan Ağa'ya *cihet-i tevliyet için* mütevellî atandığından 750 kuruş gibi diğerlerine göre daha yüksek diyebileceğimiz bir ücret bağlanmıştır.⁴⁸

Paşa'nın Samsun'da kendi adıyla anılan bir medrese, dersane ve dekâkin vakfı daha vardır. *Tarih-i merkûmede kayd olunan vakfa-i ma'mûl bahâsında tedrîs ve tevliyeti olanlara ve kazâ-i mezkûrda dört bab dekâkin ve üç bab hanın hâsıl olan icâresinin fazlasının* verilmesi şart koşulmuştur.⁴⁹

Vakıf Çiftliklerin Menşeleri

Hazinedarzâdeler Bafra, Arım, Terme, Kavak, Ünye ve Ayvacık gibi yörelerde çiftliklere sahip olmuşlardır. Genel olarak Bafra, Çarşamba ve Ünye olmak üzere üç ana bölgede çiftliklere sahiptiler. Siyasî hâkimiyet kurdukları diğer yerlerde mukataa-iltizam işletmeciliği ile yetinmişler, çiftliklere sahip olmak için gayret sarf etmemişlerdir. Caniklizâdelerde olduğu gibi Hazinedarzâdelerde de çiftliklerin siyasî hâkimiyet sahaları ile sınırlı kalması, siyasî nüfuzun çiftlik kurmakta önemli rollere sahip olduğunu göstermektedir. Aile mensubu kişilerin Trabzon çevresinde de hâkimiyet kurmalarına rağmen, bu çevrede sahip oldukları herhangi bir çiftlik yoktur. Bu durum fizikî şartlarla veyahut Canik bölgesinde kökleri çok eskilere dayanan *malikâne-divanî* sistemiyle açıklanabilir.⁵⁰

⁴⁷ VGMA, *Anadolu Muhasebesi Defteri*, nr. 651, s.175. Belgede cami hakkında şöyle bir kayıt vardır; *Câmi'-i şerîf-i mezkûru bundan akdem ashâb-ı hayrât vakf eylediği vakfiyeti mütêsâdîf ve vâki ve şurûtu olub min'el-kadîm câmi'-i şerîf-i mezkûrda sarf olunan.*

⁴⁸ VGMA, *Anadolu Muhasebesi Defteri*, nr. 651, s.175.

⁴⁹ VGMA, *Anadolu Muhasebesi Defteri*, nr. 488, s.24-43.

⁵⁰ Arazi tasarrufundaki değişmeler 1550-1650 döneminde olmalıdır. Bu dönemde bölgede değişmeler olduğuna dair bazı kayıtlar vardır. 1512'de Rum Vilayetinde arazi tahriri yapan Ömer Bey *arazi gayet kıymetli olub bâ'zı kimselere mâlikeyni verüb cüz'i yeri küllî bahâ ile alub mahsûlünden dahi bahâsı çıkmadan nicesi fevt olub bâ'zıların evlâd-ı zükûru olmayub sâhib-i arz olanlar müteveffânın kızlarından ve karındaşlarından resm-i tapu diye hayli akçe taleb edüb mezbûrlar veremediklerinden hem yerleri ve hem sâbık o yer için verdikleri akçeleri ellerinden gidüb bu târiklerince fukarânın yerleri ellerinden gidüb cilây-ı vatan*

Vakıf kayıtlarından asıl büyük topraklarının Çarşamba, Terme, Arım ve Ayvacık taraflarında olduğu anlaşılmaktadır.⁵¹ Çarşamba ve Arım çevresindeki toprakların, ailenin eskiden beri elinde bulundurduğu ana topraklar olduğu bellidir. Hazinedarzâde Osman Paşa, Abdullah Paşa ve Memiş Paşa'nın kendilerine ait muhallefât kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla babaları Süleyman Paşa'dan ayrı olarak elde ettikleri hiçbir çiftlik yoktur. Sadece babaları zamanında ele geçirdikleri çiftlikleri işletmekle yetinmişlerdir. Bafra çevresindeki Canikli ailesinin temel mülkleri olan Karacakum ve Engiz çiftliklerinin Caniklizâde Mahmud Tayyar Paşa'nın ölümünden sonra muhallefâtının hazine-i âmireden satın alınması yoluyla, Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın eline geçtiği anlaşılmaktadır.⁵²

Bu çiftliklerle aynı adı taşıyan köylerin ve çevresinin XVI. yüzyıldaki durumlarını, B.Yediyıldız, Mehmet Öz ve Ünal Üstün'ün ortak araştırmalarına dayanarak tespit etmek mümkündür. XVI. yüzyıla ait tahrirlerde Hazinedarzâde çiftlikleri ile aynı adı taşıyan herhangi bir yerleşim yeri yoktur. Bu yerleşim yerlerinin Celâlî İsyanları sırasında ve Kırım'ın kaybedilmesinden sonra çeşitli tarihlerde Canik bölgesine yerleştirilen göçmenler tarafından kurulması kuvvetle muhtemeldir. Günümüz adlarıyla karşılaştırıldığında, bu köylerin daha sonraki zamanlarda özellikle de XVIII. yüzyılda kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın vakfiyesinde vakıf sınırlarının ayrıntılı bir şekilde belirtilmesi, çiftliklerin kurulduğu sahalarda XVI. yüzyılda yer alan köylerin hangileri olduklarının tahminde bulunulmasını sağlamaktadır. Aynı adları taşıyan çiftliklere rastlanmamasına rağmen, çiftlik sınırlarını belirleyen açıklamalar içinde XVI. yüzyılda var olan çeşitli yerleşim yerlerinin isimleri geçmektedir.⁵³

etmişlerdir diyordu. Ömer Bey aynı zamanda Rum'da topraksızlıktan *müzayâkası olan kurrâ ahalisinin* fazla olduğunu arzına ilave etmiştir. *MD (Mühimme Defteri)*, nr. 19, s.234; *MD*, nr. 19, s.236; Koçi Bey ünlü risalesinde *bir âdem ki yalnız padişah yakını olmakla nice yüzyıl önce feth olmuş birçok köy ve tarlaları birer yolunu bulup diledikleri yeri vakfedüb, bâ'zılarını dahi vakıf adıyla gelir sağlayan mal* haline getirebildiğini belirterek sık başvurulan bir yöntemi açıklamıştır. Geniş bilgi için bkz; *Koçi Bey Risalesi*, (Sad. Zuhuri Danışman), İstanbul 1972, s.58-59.

⁵¹ *VGMA, Anadolu Muhasebesi Defteri*, nr. 733, s.41-51; *SŞS*, nr. 1755/1, s.72; *BOA, D, BŞM, MHF*, 13284.

⁵² *BOA, MAD*, nr. 9728, s.117; *BOA, MAD*, nr. 9755, s.152; *BOA, MAD*, nr. 9755, s.374.

⁵³ Caniklizâde Mahmud Tayyar Paşa'nın isyanı sırasında Hasan Bey'de ona katılmış belgeden acele olduğu anlaşılan bir biçimde *akâr ve emlâkini bilâ esas* vakfetmiştir. Evlatlık vakıf olduğunu anladığımız Hasan Bey'in vakfının *vakıf senedi* olmadığından *akâr ve emlâk-ı mezkûrenin vakfiyeti bi-hatt-ı hümayûn-ı şevketmakrûn ref' ve cânib-i mirîden zabt* edilmesi için emir verilmiştir. *BOA, MAD*, 9755, s.440; Bu konuda diğer bir örnek Mahmud Tayyar Paşa vakfından da verilebilir: Tayyar Paşa *Karahisar-ı Şarki Sancağı'nda civar-ı Ordu*

Bu sebeple önce aile çiftliklerinin ayrıntılı sınırlarının verilip daha sonra da XVI. yüzyılda karşılık gelen yerleşim yerlerinin durumlarının incelenmesi gerekmektedir. Hazine-darzâde Süleyman Paşa'nın vakıf kayıtlarında *Kurşunlu* çiftliğinin sınırları, *Ayvacık kazâsında vâki taraf-ı şarkîsi (doğu) Çiftirtili kayadan ve Porsuk tepesinden ve İçeri köyden Kurşunlu ve Katranlı Pelidden Karayele köprüsüne muntehi ve taraf-ı garbîsi (batı) Eskici kırağından ve Böğürtlen evliyâsından Oğlan oldu kırağından Serniç başında Metris yerine muntehi ve taraf-ı cenûbîsi (güney) Ömer kethüdâoğlu samanlığı civarından ve Kara ağuca ağzı ve Acısu deresi, Şevahına gölü ve Taşlıdağ ve Terice suyundan Terice tarafında samanlık yanı ve taraf-ı şimalîsi (kuzey) Höbek kayası ve Kapu kayası ve Palahor tarafında Hamlıca geniş ve Çakmak kırağı ve Çinkıraklı kayaya muntehi işbu hudûd derûnunda vâki gölü ve Gökçeköy ve Eğridere ve Kabaceviz ve Yaylacık içi ve Kızılbük nam karyeler derûnlarında vâki ma'lûmü'l-mikdar tarlalar olarak belirtilmiştir.⁵⁴ Yukarıda verilen sınırlar incelendiğinde XVI. yüzyılda *Taşdemur*, *Serracalan*, *Boyacılı*, *Gökçe*, *Cacil*, *Tekkeköy*, *Yağıbasan*, *Balluca*, *Büyükklü* ve *Kabaklu* gibi yerleşim yerlerinin Kurşunlu çiftliğinin arazisine denk geldiği görülmektedir. İki ayrı yerde geçen *Karye-i Büyükklü*, *Karye-i Taşdemür*, *Karye-i Cacil* ve *Karye-i Gökçedere*, iki başdan tımar olarak kaydedilmiştir.⁵⁵ Buna göre, arazinin malikâne hakkı toprağın rakâbesine sahip olana divan hakkı ise tasarruf sahibine ait idi. *Karye-i Serracalan* ise malikâne olarak geçmektedir. *Karye-i Yağıbasan*, malikâne vakf-ı zâviye-i Hızır İlyas, divanî tımar olarak kaydedilmiştir.*

Belgede, Sarıburun Çiftliğinin sınırları, *Kurşunlu müzakâtından kazâ-yı mezkûrda vâki taraf-ı şarkîsi Ağcaköy ve Abdülkerimin evi başı ve Ballucalu başa muntehi ve taraf-ı garbîsi Musaoğlu kırığı ve Kurşunlu başına muntehi ve taraf-ı cenûbîsi Askıcı kırağı ve taraf-ı şimalîsi Yerlu Pelek'e muntehi işbu hudûd derûnunda vâki ma'lûmü'l-mikdar tarlaları muhtevî bir bab mülk çiftlik olarak açıklanmıştır.⁵⁶ XVI. yüzyıl tahrir kayıtlarına göre, bu çiftliğin toprakları *Balluca*, *Yağıbasan* ve *Serracalan* yerleşim yerlerinin bulunduğu*

kazâlarında Perşembe ve Ordu kazâsında vâki arazi-i mirîye ile yedi kıt'a tarlaları olub iktiza eden icârelerini Baфра'da bina eylediği câ'mi-i cedîde vakf etmiştir. Annesi vakıf olduğunu ileri sürmesine rağmen vakıf sened-i şer'isi gösterilemediğinden siyâneten-li'l-mirî tarlaları 3550 kuruşa Perşembe kazasından Hacı Mustafazâdeye iltizama verilmiştir. BOA, MAD, nr. 9755, s.201.

⁵⁴ SŞS, nr. 1755/1, s.72. Günümüzde çiftliklerle aynı adları taşıyan birçok yerleşim yeri mevcuttur.

⁵⁵ B. Yediyıldız, M. Öz, Ü. Üstün, a.g.e., s.75-101.

⁵⁶ SŞS, nr. 1755/1, s.72.

alanlardı.⁵⁷ *Karye-i Balluca*'nın divanî-tımar sistemi içinde yer aldığına dair herhangi bir kayıt yoktur. Bura *müselleme* olarak kaydedilmiştir. *Karye-i Serracalan*'ın *malikâne* ve *Karye-i Yağlıbasan*'ın ise *malikâne vakfı-zâviye-i Hızır İlyas, divanî tımar* olarak kaydedildiğine daha önce değinilmiştir.⁵⁸

Yine Kurşunlu çiftliğinin bitişiğinde yer alan *Bumbat* çiftliğinin sınırları *kazâ-yı merkûmda vâki cânib-i cenûbisi Terce tarafında olan dere ve taraf-ı şimalisi Taşlıdağ ve taraf-ı şarkîsi Şahna köyü ve taraf-ı garbîsi Acısu deresi ile mahdûd bir bab mülk mezra'ası* olarak çizilmiştir. Verilen bu sınırlar dâhilinde XVI. yüzyılda *Karye-i Terüce* ve *Karye-i Karağağaç* gibi yerleşim yerleri bulunuyordu ve *Karağağaç köyü malikâne* hissesine sahipti. *Bumbat* ismi arka arkaya iki farklı şekilde belirtilmiştir. Birincisinde *Bumbat mülk-i mezra'ası*, ikincisinde ise *Bumbat çiftliği* olarak geçmektedir. Bunun muhtemel sebepleri ileride ele alınacağından, burada diğer *Bumbat* mezarası hakkındaki incelemeye devam edilecektir. *Bumbat* mezarasının sınırlarının tanımının ardından *Bumbat kurbunda vâki taraf-ı şarkîsi Keller kayası ve Çayırlu oluğa müntehi ve taraf-ı garbîsi târik-i âmm kırağı ve Karabekirin köyü ve Çam alağı tahtında dereye müntehi ve taraf-ı cenûbisi Halayık mezarı ve Kız kayasına müntehi ve taraf-ı şimalisi Hacı Pir oğlu hayatı ve Buyaluca deresine müntehi işbû hudûd derûnunda vâki Çarşu yeri ve Kızancılı ve Çam alağı ve Kamcı ve Kökyar nam her biri ma'lûmü'l-mikdar mezra'aları muhtevî Bumbat çiftliği tâ'bir olunur mezra'alar* olarak tanımlanmaktadır. İkinci olarak tarif edilen bu yerler, *Bumbat* mezarasının hemen aşağısında XVI. yüzyıl kayıtlarına göre *Sofialan* ve *Terüce* arasındaki topraklarda yer almaktadır. Bu topraklarda herhangi bir *malikâne-divanî* kaydı yoktur.

Kurşunlu çiftliği bitişiğinde sınırları *Cânib-i şarkîsi Taşlıdere ve cânib-i garbîsi Gökçedere ırmağı ve cânib-i cenûbisi Satılık kırağı ve cânib-i şimalisi Çağlan* olarak kaydedilen *işbû hudûd derûnunda vâki Arpacık mezra'ası ve Sarıburun ve Kürklü ve Pirluca mezra'aları* da Süleyman Paşa'nın mülk mezarları olarak kaydedilmiştir.⁵⁹ XVI. yüzyılda Arîm kazasında *Gökçedere* kaydı vardır ve *Karye-i Gökçedere iki baştan tımar* olarak kaydedilmiştir.⁶⁰ Ardından yine *Yeni çiftlik* adında *Nefs-i Ayvacıkda vâki taraf-ı şarkîsi Takoz aharından ve İndere ve Meşelüce kurrânın âli yazusuna müntehi ve taraf-ı garbîsi Fındıklı yataktan Hubat kayası Isırganlı dere ve*

⁵⁷ *Türkiye Coğrafya Atlası*, s.29.

⁵⁸ B. Yediyıldız, M. Öz, Ü. Üstün, *a.g.e.*, s.69-99.

⁵⁹ SŞS, nr. 1755/1, s.74.

⁶⁰ B. Yediyıldız, M. Öz, Ü. Üstün, *a.g.e.*, s.101.

Canarlı müntehi ve taraf-ı cenûbîsi Terice geçeği ve Sarıcayarbaşı ve İsmail ağanın evi başında Evliya ve İncicik pelek boğazına müntehi ve taraf-ı şimalîsi Küçük gerişin yanından ve Selamet geçidinden ve Hacılar kuyruğundan ve İmrud sekü dibinden müntehi sınırları içinde mülk mezrası kaydedilmiştir. Bu yerler nefis-i Ayvacık ile Terice arasında kalan geniş bir alandır. Ayvacıklı malikâne olarak kaydedilmiştir.⁶¹

Yukarıda belirtilenden başka dört tane daha mülk mezrâ vardır:

1-Kurşunlu bitişiğinde şarkîsi *Dilkıl alağı deresi ve garb tarafı Kapazedğal ve taraf-ı cenûbîsi Çaklak ve Kumluca gölüne müntehi ve taraf-ı şimalîsi Acısu deresi ve İnce gerişe müntehi iş bû hudûd ile mahdûd Busca alağı ve İmrod ve Ayaklı alak ve Kiras tepesi tâbir olunur mezra'aları* içine alan *Cıngırlar oymağı tâ'bir olunur mülk mezra'aları* tahrir kayıtlarında *Ayvacık, Kabaklı, Cacil ve Ulupınar* taraflarına denk gelmektedir.⁶² *Karye-i Cacil, iki başdan tımar, Karye-i Yenice* ise *müsellem ve sipahizâdegân* olarak gözükmektedir.⁶³

2-Ordubası çiftliği mülhakâtından *Anbal karyesi başında vâki taraf-ı şarkîsi Bayrak derbendi ve Tekye karyesine müntehi ve taraf-ı şimalîsi Böğürtlen tepeden Taşkesme deresine müntehi işbû hudûd ile mahdûd Yeni çiftlik ve Palağı Samanlık denmekle bir bab mülk-i mezra'ası* XVI. yüzyıl kayıtlarında *Karye-i İnal* ile *Karye-i Zivgar* ve *Karye-i Karaağaç* arasına denk düşmektedir. *Karye-i İnal* ile *Karye-i Zivgar* iki başdan tımar olarak kaydedilmişlerdir. *Karye-i Karaağaç* ise malikâne olarak gözükmektedir.⁶⁴

3-Derbend çiftliği bitişiğinde *Sarmısak karyesinde vâki Kırtaclardan alınan cânib-i şarkîsi Su biçeği ve cânib-i garbîsi Köy başında olan nehr-i câri ve taraf-ı cenûbîsi dağ dibinde Sensun kasabasında ve taraf-ı şimalîsi Gedik arkasında olan tepe ile mahdûd bir bab mülk mezra'asının* yeri tam olarak belli değildir. Muhtemelen Ökse kazasına yakın bir yerde olmalıdır.

4-Derbend Çiftliği mülhakâtından *taraf-ı şarkîsi Karabekâr deresi ve taraf-ı garbîsi Koclardan gelen târik ve târik tunağı ve Suhtanın kışlası ve taraf-ı cenûbîsi harmanlar altından hamlakdan koclara giden târik ve taraf-ı şimalîsi Karabekâr deresine müntehi iş bû hudûd ile mahdûd bir bab mülk-i mezra'asının* yeri ise tam olarak tespit edilememiştir. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla burası da Derbend Çiftliğine yakın bir yer olmalıdır.⁶⁵ Belgede

⁶¹ ŞSS, nr. 1755/1, s.74; B. Yedi yıldız, M. Öz, Ü. Üstün, a.g.e., s.101.

⁶² ŞSS, nr. 1755/1, s.74; *Türkiye Coğrafya Atlası*, s.28-29.

⁶³ B. Yedi yıldız, M. Öz, Ü. Üstün, a.g.e., s.87,96.

⁶⁴ ŞSS, nr. 1755/1, s.74; B. Yedi yıldız, M. Öz, Ü. Üstün, a.g.e., s.87,90,94.

⁶⁵ ŞSS, nr. 1755/1, s.74.

mülk-i mezra'â kaydından ayrı olarak *mülk çiftlik* kaydı da çok miktarda yer almaktadır. Yine bunların XVI. yüzyıl kayıtlarında denk düştüğü yerleri de tespit etmek mümkündür.

Arım kazasında *Cânib-i şarkîsi Erik alağı ve Kafır kırığı ve Göksu deresi ve Karagedik nam mahalle müntehi ve cânib-i garbîsi İnce geniş ve Dere yanı ve Akgedanı deresi ve Gölçukuruna müntehi ve taraf-ı cenûbîsi Tafnal köprüsü ve Kitisa kırağı ve Angeçmez ve Taşhânına müntehi ve taraf-ı şimalîsi Taşdemir ve Mevcular ve Kuzgun kayası ve Seyfullah deresine müntehi iş bû hudûd derûnunda vâki ma'lûmü'l-mikdar tarlaları muhtevî Ordubaşı çiftliği* bulunuyordu. Yukarıdakilerden farklı olarak çiftlik bir *bab mülk çiftlik* olarak tasvir edilmiştir. Günümüz haritalarıyla karşılaştırıldığında *Ordubaşı* adının aynen var olduğu görülür. Verilen isimler ile günümüz isimleri birbirini tutmaktadır. *Ordubaşı çiftliği* bugünkü *Ordubaşı köyü* ile *Celime, Alancık ve Zivgar* arasında olmalıdır. XVI. yüzyıl kayıtlarına göre burada *Celime, Sarımsak, Ordu, Zivgar, ve Alancık* yerleşim yerleri bulunuyordu.⁶⁶ *Karye-i Zivgar, Karye-i Alancık, iki başdan tımar, Karye-i Sarımsak ve Karye-i Ordu, sipahizâdegân ve müselleme, Nefs-i Ayyacıklı* ise *malikâne* olarak kayıtlıdır.⁶⁷

Ökse kazasında ise *taraf-ı şarkîsi Ökse kirazlığı ve Ökse deresine müntehi ve taraf-ı garbîsi Kinisa önünde dereye ve taraf-ı cenûbîsi Ökse değirmeni üstü yanına ve taraf-ı şimalîsi Çilesiz oğlunun hânesi başına müntehi iş bû hudûd ile mahdûd Derbend çiftliği denmekle 'ârif bir bab çiftliği* yer alıyordu. Bu çiftlik Ökse kazasına yakın yerde olmalıdır; ancak, verilen sınırlar ile kesin konumlandırma yapmak zordur.

Etraf-ı erba'âsı nehr-i kebîr ve Ilica derbendi ve yaylada Arpa deresi ve Cuma Camii ve Kızılcaköy ve Gökdere altında eski Kebker köprü yeri ve Tekluze karyesi yolundaki Yağlutaş ve Çılkıdır kurbunda ve Çorak deresi ve nehr-i kebîr ile mahdûd ma'lûmü'l-mikdar mülk-i mezra'âları muhtevî Hudadi çiftliği adındaki bir *bab mülk çiftlik Süleyman Paşa'nın* sahip olduğu diğer büyük çiftliklerden birisiydi.⁶⁸ Tarif edilen topraklar bugünkü Taşova'nın kuzeydoğu tarafına denk düşmektedir. Yine çiftliğin yanında *etraf-ı erba'âsı Burapuy karyesi toprağına muttasıl ve Gözlüce karyesi toprağına muttasıl ve Halamaz karyesi toprağına muttasıl ve dağ tarafında Elma bikarı ve târik-i âmm ve Tekluze karyesi toprağına muttasıl iş bû hudûd ile mahdûd Sepetlu çiftliği* bulunuyordu. Bu iki çiftliğin XVI.

⁶⁶ ŞSS, nr. 1755/1, s.74; *Türkiye Coğrafya Atlası*, s.28-29.

⁶⁷ B. Yediyıldız, M. Öz, Ü. Üstün, a.g.e., s.86-100.

⁶⁸ ŞSS, nr. 1755/1, s.74.

yüzyıldaki durumları hakkında kayıtlarda herhangi bir bilgi yoktur.⁶⁹

Son çiftlik *kemâl-i şöhretine binâen tahdîd ve tavsifden müstağni* günümüzde aynı adı taşıyan yerde konumlandırılabilir *Narlı* çiftliğidir. Bugünkü *Asarcık*'a yakın yerdedir. Çiftlik *her biri seksener kile tohum istiâb eder cem'ân otuz altı kut'a mülk tarlalardan oluşuyordu*.⁷⁰

Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın çiftlik kayıtları incelendiğinde ifade şekillerinde *mülk-i mezra'â* ve *mülk-i çiftlik* gibi iki farklı ayrıma gidildiği görülür. Genellikle *ma'lûmü'l-mikdar tarlaları muhtevî Kurşunlu çiftliği mu'teber olunur bir bab kebîr mülk çiftliği* ifadesi değişik çiftlikleri tasvir etmek içinde kullanılmıştır. *Sarıburun, Ordubaşı, Derbend, Hudadi ve Sepetlu* gibi çiftliklerde de ifade şekli aynen kullanılmıştır. Bu tür çiftliklere en güzel örnek *kemâl-i şöhretine binâen tahdîd ve tavsiften müstağni derûnunda her biri tahminen seksener kile tohum istiâb eder cem'ân otuz altı mülk tarlalardan oluşan Narlı çiftliğidir*. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, diğer çiftlikler de aynı şekilde çeşitli büyüklükte mülk tarlalardan oluşmaktadır. Burada geçen *mülk tarla* tabiri şahsî mülk anlamında kullanılmıştır. *İş bû hudûd derûnunda vâki Çarşuyeri ve Kızancılı ve Çam alağı ve Kamcı ve Gökyar nam her biri ma'lûmü'l-mikdar mezra'âları muhtevî Bumbat çiftliği tâ'bir olunur mezra'âları* ifadesi de muhtelif yerlerde *mülk-i mezra'â* anlamında kullanılmıştır. İki aynı adı taşımasına rağmen, *mülk mezra'â* ve *mülk tarla* ayrımına gidildiği de olmuştur.

Bütün bu tespitlerden hareketle *mülk-i mezra'â* topraklarının mali-kâne-divanî sisteme dâhil topraklar olması kuvvetle muhtemeldir. Hazinedarzâde Süleyman Paşa da muhtemelen malikâne sahiplerinin hisselerini satın alarak geniş bir *mülk mezra'â* ağını kurmuştur. Klasik Osmanlı tımar

⁶⁹ ŞSS, nr. 1755/1, s.74; *Türkiye Coğrafya Atlası*, s.28-29.

⁷⁰ Tarlaların isimleri de şu şekilde kaydedilmiştir; *Avardî nam mahalde Mahmud Ağa tarlası hudûdu dâhilinde vâki bir kut'a*, *Mehteroğlu bağı tahtında vâki bir kut'a*, *Uzun pelid demekle ma'rûf bir kut'a* ve *Tusbağlı göl demekle ma'rûf bir kut'a*, *Göl yeri demekle ma'rûf bir kut'a*, *Cevdetle önü demekle ma'rûf bir kut'a*, *Demirci yokuşu demekle ma'rûf bir kut'a*, *Karıncalık demekle ma'rûf bir kut'a*, *Çağıl arasında kulak başında bir kut'a*, *Taşhân demekle 'ârif bir kut'a*, *Döndü Hatunperi demekle 'ârif bir kut'a*, *Büyük tarla demekle 'ârif bir kut'a*, *Sercilik demekle 'ârif bir kut'a*, *Akviran mezarlığı demekle 'ârif bir kut'a*, *Akviran köy yeri demekle 'ârif bir kut'a*, *Paşa değirmeni önü demekle 'ârif bir kut'a*, *Safarkaya demekle 'ârif bir kut'a*, *Kermid ocağı demekle 'ârif bir kut'a*, *Sufitaşı demekle 'ârif bir kut'a*, *Delük demekle 'ârif bir kut'a*, *Güllü Alinin penbe yeri demekle 'ârif bir kut'a*, *Çördükdibi demekle 'ârif bir kut'a*, *Karakütük demekle 'ârif bir kut'a*, *Alaman demekle 'ârif bir kut'a*, *Aşağı Alaman demekle 'ârif bir kut'a*, *Gölyeri demekle 'ârif bir kut'a*, *Diznar demekle 'ârif bir kut'a*, *Porsukini demekle 'ârif bir kut'a*, *Karaşaban deresi demekle 'ârif bir kut'a*, *orman civarında Ada demekle 'ârif bir kut'a*, *Zeytun toprağında Narlı çiftliğine mültehak Sarıalak demekle 'ârif bir kut'a*. ŞSS, nr. 1755/1, s.74.

sisteminde devlet, malikâne-divanî arazilerinin tek elde toplanmasını engellemek için çok sıkı tedbirler almıştır. Fakat XVIII. yüzyılda tımar sisteminin bozulmasının ardından devlet tımar sistemini uygulayamaz hale gelmiş, bundan istifade eden toprak sahipleri de araziler satmaya ve satın almaya başlamışlardır. Caniklizâdelerin muhalledatındaki geniş çiftliklerin Hazinedarzâdeler tarafından müsadere sırasında alındığı düşünüldüğünde, devletin toprakların bir elde toplanması kuralını fazla düşünmeden ve hatta çiğneyerek geniş toprakların mülkleşmesine sebep olduğu ileri sürülebilir. Hazinedarzâde çiftlikleri de tarla alışverişinin yaygınlaşması ve muhalledatın satın alınması gibi olaylar ile birlikte oluşmuştur.

Hem rakâbe, hem de tasarruf hakkının aynı şahısta toplanmış olduğuna dair herhangi bir bilgi yoktur. Ancak toprak tasarruf şekline anlaşıldığı kadarıyla ve tımar sisteminin bu zamandaki bozukluğu hatırlanıldığında bu düşünülebilecek bir konudur. *Mülk-çiftlikler* ise çeşitli sayıdaki tarlaların birleşmesinden oluşuyordu. Buna en güzel örnek *tahminen seksener kile tohum istîâb eder cem'ân otuz altı aded ma'lümü'l-mikdar tarlaları muhtevî Kurşunlu çiftliğidir*.⁷¹ Bu civardaki çiftliklerin tamamı, tasarruflarının aynı aileden kişilerin elinde kalmasını sağlamak amacıyla vakıf edilmişlerdir. Vakıfların *evlatlık statü*'de olduğu anlaşılmaktadır. Muhalledatın düzenlenmesi sırasında tarlaların mirîye aktarılamadığı şahsî kayıtlarında olmamasından anlaşılmaktadır.⁷² Bölgede, toprak tasarrufundaki değişimler ayrı bir

⁷¹ ŞSS, nr. 1755/1, s.75; Arîm, Terme ve Ökse civarındaki büyük çiftlikler dışında Ünye'deki toprakları orta büyüklükteki tarlalardan oluşuyordu. Süleyman Paşa'nın Ünye kazasında *ber vech-i mülkiyet zabt ve tasarrûfunda olan çiftliği* 30 dönüm *Çalayeri* adında bir tarla ve 30 dönüm *Viliban* adında diğer bir tarladan oluşuyordu. Paşa'nın Ünye kazası civarında *Cevizderesi nam mahalde Yalılık Çiftliği* ile yine Ünye kazası kurbunda *Yekkelli Çiftliği* adında iki adet çiftliği daha vardı. Buradaki *Yalılık* ve *Yekkelli* çiftliklerini *senevî ber vech-i maktû'* kiraya vermişti. Muhalledat kayıtlarının düzenlenmesi esnasında Ünye'deki çiftlikleri mirîce zapt edilmiştir. Süleyman Paşa'nın vefatı esnasında sadece *Terme kazasında Aşağıköy bucağında bir tarla, Çarşamba kazasında Eski saray yeri demekle meşhûr tahminen on beşer kile tohum istîâb eder bir tarla* ve *Arîm kazasına tâbi Alibeyli karyesinde 8 dönüm bir adet tarlası şahsî mülkü olarak kalmıştı*. Süleyman Paşa'nın Bafra civarında Mahmud Tayyar Paşa'nın ölümünden sonra düzenlenen muhalledatından satın aldığı, Caniklizâdelere ait *Karacakum ve Engiz* çiftlikleri de büyük çiftliklerindendi. Buradaki çiftliklerinin oğullarının tasarrufuna geçtiği daha sonraki muhalledat kayıtlarından anlaşılmaktadır. *BOA, D, BŞM, MHF, 13284*.

⁷² Hazinedarzâdelere ait muhalledat kayıtlarında, dönüm hesabıyla kaydedilen çiftliklere rastlamak mümkündür. Öncelikle çiftlikleri oluşturan tarlaların dağınık ve çeşitli büyüklüklerde olduğunu belirtmek gerekir. Hazinedarzâde Süleyman Paşa'ya ait *Narlı* çiftliği *cem'ân otuz altı aded mülk tarlalardan* oluşuyordu. *Kurşunlu, Sarıburun* ve *Bumbat* gibi çiftliklerde *ma'lümü'l mikdar* tarlalardan oluşmaktadır. Süleyman Paşa'nın asıl çıkış yeri olan Terme, Arîm ve Çarşamba çevresindeki çiftlikleri daha büyüktür. Belgedeki ifade tarzıyla *kazâ-yı mezkûrda vâki Narlı çiftliği denmekle kemâl-i şöhretine binâen tahdîd ve tasnîfte*

inceleme konusu olabilecek kadar geniş olduğundan ve ayrı bir incelemede ele almayı düşündüğümüzden bu inceleme ile yetiniyoruz.

Sonuç

Âyanlar devlet ile halk arasında aracı konumundaydı. Âyanlar servetlerini devlet hizmetinde iken elde ettikleri iltizam faaliyetleri ile edinmişlerdir. İltizam faaliyetleri yanında çiftlik faaliyetleri gibi gelir getiren ekonomik faaliyetlere de girişiyorlardı. Âyanlar gittikçe zayıflayan merkezî otoritenin boşluğunu doldururken mirî araziye ele geçirerek geniş çiftlikler kurma yoluna da gideceklerdir. Hatta reâyadan toprak satın alarak mirî arazi prensibini zedelemek suretiyle özel mülkiyete giden yolu açıyorlardı.

XVIII. yüzyılda servet birikimini temsil eden âyanlar çeşitli hayır faaliyetlerine iştirak etmeye başlamışlardır. Sosyal faaliyetler kendi çıkarlarına da uygun düşmektedir. Âyanın elinde olan servetin ancak bir kısmını vakıf yoluyla hayır işlerine sarf ettiği ve geriye kalan büyük bir kısmını, aile fertlerinin geçimi için ayırdığı açıkça görülmektedir.

Vakıflar, temelde kamu yararına hizmet amacıyla kurulmakla beraber müsadere mekanizmasının vakıfların yaygınlaşmasında etkisi büyüktür. Devletin özel mülkiyeti sınırlı sayıda tutmak gayesiyle müsadere etmesi, servet sahiplerini, geliri kendisi ve kendi soyundan gelen vakıf mütevellilerinin denetleyebileceği vakıflar kurma yoluna itmiştir. Evlatlık vakıflar bunun en güzel örneğidir. Son zamanlarda yapılan araştırmaların da gösterdiği gibi XVIII. yüzyıl vakıflarının çoğunluğu evlatlık vakıflardır. Orta ve Doğu Karadeniz çevresinde hâkimiyet kuran Hazine darzâdeler de imparatorluğun diğer yerlerindeki zenginler gibi düşünmüşler ve vakıflar kurmuşlardır. Özellikle Samsun çevresindeki aile çiftliklerini evlatlık vakıf statüsüne sokarak müsadere kurtarmaya çalışmışlar ve bundan sonra da ailenin elinde kalmasını temine çabalamışlardır. Bunda da başarılı oldukları anlaşılmaktadır. Bunun yanında sadece hayır maksadıyla sosyal faaliyetler de buldukları da olmuştur. Bu hayır faaliyetlerinde bölgede sosyal faaliyetler yoluyla nüfuz tesisinin de etkili olduğu düşünülebilir. Bütün bu çabalar sonucu XVIII. Yüzyılda merkeze karşı ekonomik ve siyâsî nüfuzlarını

mustağni çiftliği ma'lümü'l-mikdar her biri tahminen seksener kile tohum istîâb eder cem'ân otuz altı aded mülk tarlalardan oluşuyordu. Yukarıda verilen bilgilere göre, seksen kile tohum ekilen bir tarla, 80 dönüm araziye mukabil gelmelidir. Sonuç olarak toplam 36 tarla 2,880 dönüm araziye karşılık gelmektedir. Süleyman Paşa'nın sadece Narlı çiftliği 2,880 dönüm araziye sahiptir. Ancak kayıtlardan en büyük çiftliğinin de burası olduğu çıkarılabilir. Bölgede, diğer çiftliklerin büyüklüklerini belirten herhangi bir kayıt yoktur. ŞŞS, nr. 1755/1, s.75; BOA, D, BŞM, MHF, 13284.

artırmışlar ve taşra idaresinde söz sahibi olmuşlardır. Bölgede mülkiyet değişiminin tespit edilebilmesi için daha birçok vakıf incelemesinin yapılması gerekmektedir.

Tablo 1. Hazinedarzâdelere Ait Çiftlikler

Çiftlik	Kaza	XVIII. yy'da durum	Sahibi
Kurşunlu	Arım	Vakıf	Hazinedarzâde Süleyman Paşa
Sarpüren	Arım	Vakıf	Hazinedarzâde Süleyman Paşa
Bumbat	Arım	Vakıf	Hazinedarzâde Süleyman Paşa
Sarı, Kürklü (Mezra)	Arım	Vakıf	Hazinedarzâde Süleyman Paşa
Yeni Çiftlik (Mezra)	Arım	Vakıf	Hazinedarzâde Süleyman Paşa
Çinkır (Mezra)	Arım	Vakıf	Hazinedarzâde Süleyman Paşa
Ordubaşı	Arım	Vakıf	Hazinedarzâde Süleyman Paşa
Yeni çiftlik	Arım	Vakıf	Hazinedarzâde Süleyman Paşa
Palağı samanlık (Mezra)	Arım	Vakıf	Hazinedarzâde Süleyman Paşa
Derbend	Arım	Vakıf	Hazinedarzâde Süleyman Paşa
Narlı	Arım	Vakıf	Hazinedarzâde Süleyman Paşa
Sarıburun	Ayvacak	Vakıf	Hazinedarzâde Süleyman Paşa
Yallık	Ünye	Çiftlik	Hazinedarzâde Süleyman Paşa
Alan	Ünye	Çiftlik	Hazinedarzâde Süleyman Paşa
Karacakum	Bafra	Çiftlik	Hazinedarzâde Süleyman Paşa
Engiz	Bafra	Çiftlik	Hazinedarzâde Süleyman Paşa
Hacıbeyli (Tarla)	Arım	Çiftlik	Hazinedarzâde Süleyman Paşa
Hudadi	-	Çiftlik	Hazinedarzâde Osman Paşa

Tablo 2. Vakfiyelerde Kaydedilen Eğitim ve Kamu Tesisleri

Vakfın Adı (Bina)	Adedi	Yapılan Yer
Hazinedarzâde Osman Paşa Cami	1	Hacı Kasım Camii/Trabzon
Hazinedarzâde Esseyid Ahmed Bey Cami	1	Canik Arim Çamalan karyesi
Hazinedarzâde Süleyman Paşa Cami	1	Canik / Çarşamba
Hazinedarzâde Abdullah Paşa Cami	1	Canik/Çarşamba(Sungurlu mah.)
Hazinedarzâde Seyyid Süleyman Paşa. Cami	1	Canik/Çarşamba Han Çayırı mah
Hazinedarzâde Süleyman Ağa. Cami	1	Çarşı Camii/Nefs-i Samsun
Hazinedarzâde Süleyman Ağa. Medrese/cami	1	Samsun / Büyük Hamam civarı
Hazinedarzâde Süleyman Ağa. Cami	1	Pazar Camii / Samsun
Hazinedarzâde Süleyman Ağa. Medrese	1	Yeni cami Medresesi /Samsun
Hazinedarzâde Süleyman Ağa. Cami	1	Çarşamba /Çay Mahallesi
Hazinedarzâde Süleyman Ağa. Medrese	1	Çarşamba /Çay Mahallesi
Hazinedarzâde Süleyman Ağa. Medrese	1	Çarşamba/Hassabahçe Mah
Hazinedarzâde Hacı Ahmed Paşa. Cami	1	Bafra/Nuri İbrahimiye Cami
Hazinedarzâde Süleyman Ağa. Medrese	1	Samsun /Hamam-ı Kebir kurbu
Hazinedarzâde Süleyman Ağa. Mektep	1	Samsun Kalesi
Hazinedarzâde Süleyman Ağa. Kütüphane	1	Samsun
Hazinedarzâde Süleyman Ağa. Mektep	1	Samsun/Cami-Şerif yanında
Hazinedarzâde Osman Paşa. Medrese	1	Samsun
Abdullah Paşa. Çeşme	1	Samsun
Abdullah Paşa. Çeşme	1	Trabzon
Abdullah Paşa. Kütüphane	1	Ortahisar Cami/Kütüphanesi

